

ספר יהודית.

מאת צבי פרץ חיות (סירינצי).

מן הסברות השונות, שנאמרו על זמן הכורו של הספר החיצוני הנוכרי⁽¹⁾ שלש
הן שראויות להאמר. האחת: שנכתב הספור בזמן ארתחששתא אוכוס מלך פרס⁽²⁾;
השנית: שנכתב בדורות החשמנאים — והשלישית: שהוא מזמנו של ברי-בוככא⁽³⁾.

(¹) המאמרים שנאמרו על ספרנו נמנו במאמרים שונים; לדוגמא בספרו הנכבד של שירר
Gesch. des jüd. Volkes etc. III^s p. 167 folg. ועי' עוד בהקדמתו הקצרה של Löhr לתרגומו
האשכנזי בספר Apokryphen... des A. T. hg. von Kautzsch I. 1900 p. 148 ועי' גם
Jew. Encyclop. VII col. 887 s.

(²) מלך באמצע המאה הרביעית לפני המספר הנהג; וזמיו מצאנו נשיא שנקרא
הולופרינס כשר הצבא שבספרנו (עי' שירר שם צד 170 הערה) ויוסיפוס בקדמוניות ספר י"א.
ד' א' יספר כי נציבו של אוכוס בא"י ושמו בגוויס (לפי גוסטא אחרת Bayōas) נכנס
להיכל אחר שהרג הכה"ג בחצר המקדש את אחיו; והנה גם בספרנו ידובר מסריס אחר
ושמו בגווס (עי' י"ב, י"א ולחלן); ראוי להעיר כי גם סריסו של הורדוס נקרא Bayōas עי'
יוסיפוס קדמוניות י"א ב' ד' ועי' ניגר Jüd. Zeitschr. ח"ח צד 171). אכויביוס, אבי הכנסיה,
בקרא הדורות שלו ואחרים אחריו (עי' שירר שם צד 6 הערה 11) מעידים כי ארתחששתא
הנוכרי, הולך שבי מספר רב של יהודים וישעם ע"י חים הכספי. ומכל זאת למדו חוקרים אחרים,
כי להמאורעות האלה כוון ספרנו. אבל אין בזה משום הנתח דעת. חדא שלא מצאנו מלהמה
לאמתתה בין היהודים ובין אוכוס המלך; ואם אמת כפי אכויביוס, אין ללמוד מזה כי ארץ
יהודה וירושלים בכלל מדרה במלכה, אלא שאולי היהודים אשר ישבו על חוף הים השתתפו
עם הכנעניים לדעת רבונם. עת הלך להלחם במצרים. שאילו היתה מלחמה כארץ, היה סריסו
לזה עכ"פ ויוסיפוס, ועוד זאת כי גם בנצחוננו לא היתה סכנה להמקדש ולהרת; אדרבה אנו
רואים כי בגוויס נציבו נכנס לבית המקדש רק משום שנמסא בשפיכת דם, וכדי לענישם נתן
עליהם מס לשלם בעד כל קרבן; ואולם בספרנו לדוגמא ד' ב' ח' כ"א ועוד, נאמר ונשנה כי
אם תגבר יד המלך ושר צבאו היתה ירושלים לחרבה וירושלים לשממה.

(³) הוחק לומר כי שם העיר שהיתה במצור לפי ספרנו *Betuloā* (עי' מזה לחלן)
ירמקו על ביהר. — כדי להחזיק את שמתו יש מראה על מזה שנאמר כמה פעמים מהותית העם
במצוות וכי לא היה כונתם שום עובד עבודה זרה [עי' ח' י"ח, ואלם בי לחשמוני י"ב, מי
נאמר כי גם במחנה המכבי היה מי שנשא על צוארו קמיעות של עיזן], מכל מקום אחר הישוב
הראוי נראה שאין להחשערת ההיא בסיס קיים. ספרנו הוא מזמן שיש מקדש, וכה"ג בראש

אחר הקידה מתונה ומדויקת באתי לירי החלטה, כי השמה השניה — היינו שיהודית היא מימי המכבי — יש לה יסוד נאמן, וכונתי באמרי הקטן הזה היא. לתת את הראיות החשובות, שיש בהן כדי להחזיק את ההשערה הזאת.

אין זה צריך לרבו דברים, כי ספרנו הוא ספור סי'טי (דומן). ישכתבו מחברו כדי לאמץ את לבות בני עמו בהזכירו למו את נפלאות רבונם, אשר ביד אשה חלשת-כח הביא גאולה לעולם; ואם כן לא יפלא בעינינו, אם נמצא בו התנגדויות להאמת ההיסטורית. — מיד בתחלתו נראה דברי מתמיה: א' א' בשנת י"ב למלכות נבוכדנצר, אשר מלך על אשור¹) בנינה העיר הגדולה. גם מי שאינו בקי כלל בקורות העתים אלא שקרא בספרי הנביאים, הלא ידע כי נבוכדנצר מלך על בבל, ושכירתו לא היתה ניגוה. ואם כן וראי, שלסופרנו היתה כונה מיוחדת בנתנו להמלך שבספרנו את השם הנוכח ולמלכותו קרא אשור (גם השמונים קראו לנבוכדנצר מלך אלמוצל כלומר אשור, ע' ס' יהושע ס' מיה בכרמי שחרון לריד קירכהיים צד 81), ואין בזה משום חסרון יריעה²). ובאמת ירענו כי בזמן החשמונאים כנו את מושל סוריא בשם המלך הכבלי, אשר החריב את העיר והבית, כי כמותו הפיל שואה על העם ומקדשו; כמו שנראה בספר דניאל, אשר כמעט כל החוקרים שבימינו ייחסוהו לדרות המכבי (ואחד הראשונים שבספרותנו אשר קבל עליו הרעה הזאת היה רינק במנהיגו שער י"א הוצ' צונץ צד קיי' ולהלן). ואמרו שמלך על אשור, הוא מפני שאשור היינו סוריא, כאשר נמצא גם בספרים אחרים, ע' לרונמא ההלים סי' ט' גם אשור נלוו עמם (ע' בפירושו לשם שהכונה להמסופר בא' לחשמונאים ה' ולהלן ממלחמת יהודה נגד העמים השכנים, בעת שאנטיוכוס עם מרכית חילו היה בפרס ונשאר רק צבא חלש בא"י) וכן בזכריה תנינא לרונמא י' י"א והורד נאון אשורי (ע' גם במנהיגו שם צד קיי' ע"א)³.

העם וועד על ידו (ע' ד' י"ד, ט' מ"ז מ"ח, ח' ועוד). ושירר (שם צד 171) מעיר כי קלימנס דומנס, מי שחי בסוף המאה הראשונה כלומר בארכיזם שנה לפני בר כוכבא, כבר זיכיר את יהודית המאשרת.

¹) כבר יש מן החכמים מי שרוצה לכאר את הספור באמת סוכן מלך אשור אחר ע' לרונמא Vigouroux, La S. Polyglotte III 1902 בהקדמתו ליהודית צד 526 אבל אין דבריו ראויים לתשובה.

²) בעל ספר טובית (כן יש אולי להעתיק את המלה *Towbeit* ועי' בחולין דף מ"ט ע"ב ר' מכות) שלא היה לו שום מעט להפך ולבלבל את סדר המלכים הזכיר כהוגן א' ב' שלמנאסר מלך אשור שם מ"ז מנחריב שם כ"א אסרתחן כפי המסופר בכ"ק.

³) אגב אעיר כי גם חכמינו הקדמונים בארו זכריה מ' י"ג על נצחונות החשמונאים ע' פסקתא רבתי פסקא דחנוכה (הוצ' ווארשא תרנ"ג דף י"ג ע"ב), אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון כמו שנאמר ועודתי בניך ציון וגי' וע' רש"י בפירושו וכן יש מהם מי שספרש זכריה י"ב י' על פטירתו של יהודה המכבי ע' קרויס בעתון *Vierteljahrschrift für Bibelkunde I p. 81 folg.* — ראוי עוד לציין כי הנאסר בזכריה מ' ד' מקי' פלשת שהתייגה כאלף ביהודה, יוכל להתבאר על דורות ראשוני חשמונאים אשר

תחבונן עוד כי יהודית בשיחחה עם זקני העיר ח' כיו בוכרה את האבות, תאמר: וזכרו את אשר עשה לאברהם וכמה נסה את יצחק ואשר אירע ליעקב כסדן ארם (ἐν Μεσοποταμίᾳ τῆς Συρίας) מאיזה טעם הוכירה דוקא את מקומו. המכוון של יעקב? ודאי כרי להורות באצבע, כי הנסים שנעשו בסוריא, ישראל סכא, יוכלו להעשות גם הפעם לבניו (נעיר כי קרובים בתכנם לדברי יהודית המה דברי מתחיה לבניו לפני מותו בא' לחשמנאים ב' ניב ולהלן וגם שם מדבר בשבחה אבות וסגנונו דומה במקצת לזה של בן סירא כספרו סיד, י"ט ולהלן).

ומעתה אציע דרך כלל את דעתי על ענין וזמן הספר: כונת מחברנו היא לאמר, כי ה' יספור גבורים ביד הלשים, רבים ביד מעשים, טמאים ביד פהורים וכרי לאחר את הרעיון הזה בצבעים בחורים יספר על אשה מעטפת-כה, אשר בידה נפל אביר התלם; וכתר אולי בצורה זו גם כן מפני שכבר נתמשה בישראל ההגדה על אשה אחרת אשר באפן אחר הצילה את עמה בעת סכנה (אסתר); ונוכר גם כן מטעשה יעל בשופטים ד' י"ח ולהלן ח' ביד ולהלן). ע' בתפלת יהודית ט', ו' ולהלן. כי הנה האשוריים רבים הם בגבורתם ויתהללו כסוס ורכב. . . כורוע גללים. . . ולא ידעו כי אתה הוא אדוני משבית מלחמות, אדני שמך. . . ותן נח בידך, ידי האלמנה. . . שבר גאונם ביד אשה. . . כי אתה הוא אל הענוים מושיע דלים. ומימי מלחמות החשמנאים ידענו כאמת כי כמה פעמים נרחעו לאחוריהם צבאות בני מתחיה, כראותם את האויבים כסספר עצום, וכמעט במלות דומות לאלה שהזכרנו, דברו — נבורי ישראל על לבם, ע' לדוגמא א' לחשמני ג' י"ז ולהלן (במלחמת בית חורון), וכאשר ראו את הצבא הבא לקראתם ויאמרו אל יהודה: ואיך נוכל אנהנו מעטי הסספר להלחם כההמון הרב הזה? ויען יהודה: הלא אפשר כי ינתנו רבים ביד מעשים. . . כי התשועה לא תבוא מגבורת החיל, כי אם מאל השמים, וע' כיוצא בזה שם ד' ח' דברי יהודה אל אנשיו, אל תיראו מההמון הרב. . . וכרו כאשר נצלנו אבוחינו בים סוף. . . כפי הגראה נתן משוררנו לגבורת ספורו את השם יהודית¹) כדי להוכיח את שם הגבור האמתי — יהודה המכבי, אשר הוא, עם צבאותיו המעשים, הכה לא אחת ולא שתיים את חילות הסוריים. — ועוד יש לנו רמז בספר יהודית על זמן הכתבו המסויים, והוא כי ד' ב' אומר, וייראו מאד מפניו (מפני הולוסרינים). . . על דבר ירושלים והיכל ה'. . . (ג') כי זה לא ככיר שבו מן הגלות. . .

נלחמו על מדינות חבל הים ע' סעודה א' לחשמני י"א ס"א, מאשקלון שם י' פ"ה מאשרוד שם ח' ס"ב, י' פ"ד — וכן יש מעיר כי הא דנאמר זכריה י"א, י"ז הו רועי האליל אשר זורעו יבש תיבש ועין ימינו כחה תכהה' הכוון אל אלקימוס הרשע אשר נלקח במחלת הפרליוזים ע' א' לחשמני ט' ב"ה.

¹) יהודית נמצא במקרא רק פעם אחת, בראשית כ"ו ליד שמה של אשת עשו. בתלמוד מציאנו יהודית אשת ר' חייא לדוגמא ויבמות דף ס"ה ע"ב. וזה מראה לנו כי כימי התנאים האחרונים כבר נודע בעם כסור גבורת יהודית.

ונטהרו עוד הפעם הכלים והמזבח והבית אחר הטמאים. כרוז שמוסב על המסופר מהנכות הבית בא' לחשמני ד', ל"ו ולהלן; ע' שם מיג. ויטהרו את ההיכל . . . (מ"ז) ויבנו מזבח חדש . . . (מ"ט) ויעשו כלים חדשים . . . וכינו אם כן לדין כי נכתב מסופרו אחר המזרח הבית, אחר נצחונותיו הראשונים של יתרה — ואולם קרוב לודאי שיכון אל מאורע פרטי בקשרו על הריגת שר צבא גדול ואמין שנכרת ראשו ונתלה על חומת העיר (יהודית י"ד, א'); ואחרי עיון כמעט נמצא גם אה המקרה הנרמז בספרי החשמנאים; היינו הריגת ניקנור על ידי יהודה ונכוריו — א' לחשמני ז', כ"ז, וישלח המלך את ניקנור הוא אחד משרי צבאותיו (היותר נכבדים) [מהולופרינים יאמר ספר יהודית ב', ד', ויקרא מלך אשור את שר צבאו. הולופרינים שהיה משנהו] והוא שונא ואויב לישראל ויצוהו להכרית את העם [ע' יהודית שם ס"א ואשר לא ישמעו אל חשא להם, תנם למות ולבוהן] . . . (ל"ד) וישבע (ניקנור) בחמתו: אם לא ינתנו בירי מיר יהודה ואנשיו, אשרוף כשוכי . . . את הבית הזה² [כבר הזכרנו כי ביהודית לרונמא ד' ב', ח' כ"א נאמר כי סכנה גדולה היתה מרחפת על העיר והמקדש] (לט) ויצא ניקנור מירושלים ויחנה אצל בית חורון [יהודית ד' ד' י"ש כי שלח הכהני את מלאכיו גם לבית חורון כדי שיתקוממו נגד הצר] ויהודה הנה עם שלשת אלפים איש על יד חדשה³. ויחלל יהודה ויאמר . . . [ע' ביהודית ט' ב' ולהלן מהפלתה] . . . (מ"ג) ויחלמו שני הצבאות ביום י"ג לחדש אדר. ויזכה חיל ניקנור והוא נפל במלחמה (מ"ד) וכאשר ראו אנשי ניקנור כי נפל הוא וישליכו את וייניהם ויברחו . . . (מ"ז) ויסלו כלם בתרב ולא נשאר אף אחד . . . (מ"ז) ואח"כ לקחו (אנשי יהודה) את הבזה ואת

¹ יוסיפוס קדמוניות י"ב, י' ד' אומר עליו: *τὸν ἐθνόστατον αὐτῶν καὶ πιστότατον* *τῶν φίλων*

² ע' ב' לחשמני י"ד ל"ג כי נמה ימינו אל ההיכל לאמר כי יתצנו ויבנה תחתיו מקדש לבכוס; וע' שם מ"ה י"ה י"ח כי העיר והמקדש היו בסכנה "כי לא דאגו כל כך לנשים ובנים אחים וקרובים כי אם לבית המקדש".

³ עיר חדשה ביהודה נזכרת גם בתלמוד ערוכין דף מ"ז ע"ב ע' אמנם בתבואות הארץ לר"י שווארץ (הוצ' לונץ צד קכ"ג) וע' גם Buhl „Geogr. des alten Paläst.“ p. 172. אין בירי לברר מפני מה שנה סופרנו את שם העיר וגם מקומה (אל *Betuloua* או *Bethulia* ברומית) ומקומה לא רחוק משכם ע' בזהל הנזכר צד 201 הערות ע' אמנם אדות זה Baedeker Palästina p. 228 וע' Mosaik von Madaba וע' Jacoby (p. 50) ואזכור אמנם השערה אחת. אם השם היה נכתב בעברית בתוליה כדעת חכמים אחרים (ע' שם מקום בתול ביהושע י"ט ד') ויכול היות שיש בזה רמז להשם חדשה, וכמו בתולה שהיא חדשה לבעולה; וכבר ידענו כי גם במקרא יאמר סעיר: בתולה כלומר שלא נלכדה עוד משום אובי, בתולה בת ציון וכדומה, ובתלמודית נקרא בתולה גם קרקע שלא נעבדה ע' בשביעית בתוספתא ג' ח' שלש בתולות הן: „בתולת אדם, בתולת ארמה, בתולת אילן...“ ב' לחשמנאים מ"ז א' נאמר כי ניקנור הלך לבקש את יהודה בחרי שטרון ואפשר שבמעט זה בחר גם משוררנו בעיר שטרונות — ואולי היתה לו בונה מיוחדת ואין לבררה. — בהמאסף Jew. Enc. (שם) משער הכותב כי שם העיר היה: בית אלוה ואין להכריע.

השלל ויכרתו את ראש ניקנור ואת ידו הימנית¹) ויתלום בירושלים (מיה) וישמח העם מאד . . . (מט) ויקיימו עליהם כי יוחג יום יין אדר בכל שנה ושנה (ני) וארץ יהודה שקטה זמן מה²). השנה לכל זה המסופר ביהודית מין א' ולהלן: • כאשר ראו אנשי הולופירנים כי נהרג ארונם ויכרתו דרך הבקעה וההר ואנשי ישראל דרשו אחריהם, ועויה שלח מלאכים לכל ערי ישראל כי יבאו לרדוף את האויב (ביוצא בזה ע' א' לחשמני שם סמיו . . . ויבאו מכל כשרי יהודה . . .) וישללו את מחנה האשוריים, ויבאו הכהן הגדול וועד העם ויאמרו ליהודית: הפאת ירושלים הנך והרר ישראל . . . גדלות עשית בישראל . . . (ע' מה שנאמר על המכבי בא' לחשמני ג' ג'—ט) . . . יהודית מין, כיו: ובימי יהודית אין סחריד את ישראל וההעתקה הרומית מוסיפה מין, ליא: ויום נצחון יהודית קובל מאת העברים כמספר הגיהם ויוגן מאת היהודים טהעת היא עד היום הוה³).

נשים עוד עין, בקרת על פרטים אחרים. — מספר יהודית ידענו כי כאותו זמן שמרו בוהירות גדולה את השבת ואת החגים ויגורו מאד מאכילת דברים אסורים; ח' ו' יאמר על יהודית כי בימי אלמנותה עשתה תענית כל ימי השבוע מלבד ערב שבת ושבת, ערב ריח וריח וימי החג . . . י' ב' כי היתה לה בעד השבתות והמועדים דירה מיוחדת; ובאמת ידענו כי גדולה היתה קדושת שבת בימי החשמנאים הראשונים, שהרי בתחלה מסרו את נפשם עליה כדי שלא להללה אפילו במלחמת חובה (א' לחשמני ב' ליד ולהלן) וכדבר מאכלות אסורות נאמר בספר יהודית י' ה' כי האשה בלכתה למחנה האויב לקחה אתה יין ושמן ולהם טהור *ἄρτων καὶ θαρῶν*, כלומר אסוי מ'ישראל) ובאמת נאמר גם בדניאל א' ה' (היינו בזמן החשמנאים): אשר לא יתגאל כפחג המלך ויבין משתיו וע' ב' לחשמני ה' כיו כי יהודה המכבי אכל במדבר רק ירקות כדי שלא יתגאל כאחרים מכבי עמו וע' א' לחשמני א' סיב כי רבים נמרו אומר למסור נפשם שלא לאכל דברים טמאים (וע' גם ב' לחשמני ו' י"ח מעשה הוקן אלעזר ושם ו' א' ולהלן משבעת הילדים) וגם המשנה עין דף ל"ה, ע"ב המדברת מאסור פח ומי אפשר שתהיה מאחד הדורות הללו. — יהודית י"ב, ו' ולהלן יוסף כי האשה שדי ליל כלילו הלכה סחון למחנה הגוים כדי לטהר את בשרה במים — והיינו מפני שמגע העמים מטמא — וראוי לעיין כי בשבת דף מ"ו, ע"א נראה כי יוסי בן יעזר (בן דורם של בני מתתיה) גור טומאה על ארץ העמים.

¹ בנמרא בבלית תענית דף י"ח ע"ב מספר רק „קצצו כהונות ידיו ורגליו ותלאוהו בשערי ירושלים“ אבל המשך הספור שם גזור שכרתו גם ראשו וכן לתראי בירושלמי תעניות סיב ה"ב „קטע את ידו וחתיך את ראשו . . . ותלויין . . . נגד ירושלים“ וע' ב' לחשמני ב' ל' כי יהודה נתן צו שיכרתו ראש ניקנור וידו עם תרועת ויביאום לירושלים.
² ע' ב' לחשמני מ"ו ל"ז „ויען שמעת ההוא [מנפילת ניקנור] ולהלן נשארה תעיר ביד העברים, אשים קץ בזה לספור“ וע' גם ביוסיפוס קדמוניות י"ב י' ה', בסופו „מעט ההוא לזמן מועט נה עם היהודים ממלחמות“.
³ ע' מניקנור במגילת תענית, בתלפיר ביה יום ניקנר“ ובנמרא תענית שם.

מוכן מעצמו כי סרטים רבים לא יתבררו, כי אין מאתנו יודע בדיוק את קורות הימים האלה, ועוד זאת שהמחבר הליכיש את המאורעות בכנר פיושי ועל כן לא נבין בכל מקום את רמזותיו¹. מעין אסתבחה יש להזכיר כי גם הויל בארו את מעשה יהודית מזמן הנאמר ולזה נתכוונו בשבת דף כיג ע"א, נשים הייבנת כנר חנוכה שאף הן היו באותו גם ע' דברי קבלה ברש"י במקומו וע' ברי' נסים לר"ף שם, רבתו של יוחנן האבילה לראש האויבים גבינה² . . . וחתכה את ראשו וברחו כלם ולזה נהגו לאכול תבשיל גבינה בחנוכה וע' Zunz, Gottesdienstl. Vorträge 1. Aufl. 124f. Epistolario וגם שריל באגרותיו האיטלקיות, R.E.J. XXX. p. 37 ועוד בעתון No: 254 p. 429 seg.

הרשוני לומר עוד דברים אחרים אדות השפה, שבה נכתבה מלתנו — מודים רב החכמים כי הספר היוני שלפנינו הוא העתקה מעברית. וכבר הראו המפרשים כי מסוקים אחרים יתלבנו היטב ע"י שנעתקים ללשון הקדש. — ורואה אני להוסיף ראיות אחרות. כהלולה של יהודית ש"ו, י' נאמר τὸ σανάλιον αὐτῆς ἤπρασεν, כ'לומר: מנעלה לקח את עיניו והמשיכו; ויפיה הוליד שבי את נפשו — מה ענין סנדל לכאן? הלא בארצות הקדם מי שנכנס לבית יניה את מנעליו לפני הדלת ולו היה אומר, רגלהי החרשתי. אבל סנדל וראי שהוא שבוש. ואל השיבני ממה שנאמר בשה"ש ז' ב': מה יפו פעמך בנעלים . . . מפני ששם הסכוון להנערה כיצאה במחלות או בהלכה ברחובות. ואפשר נאמר מעקרא: נעמה מה שהוא מקביל היטב אל יפיה, ומה נשחבש ע"י מתיק ממעה: נעלה שהעתיק היוני. ואם לא מצאנו במקרא נועם מיפי האשה, הלא מצאנו כיצא כזה בשה"ש א' ש"ו, ז', ו' ובתלמודית כמרדש רות פ' ויאמר בעו (ע' ערוך השלם בערוך). כיון שראה אותה נעימה . . .

¹ אפשר כבר בעסק יורעאל בדי להזכיר את גבורת יהודה במלחמותיו נגד צוררי עמנו בצפת יהודה ע' א' לחשמנאים ה' י"ד ולהלן. באסור בעל ספרנו ד' כ"ז כי האויב נתן להם זמן ח' ש' ימים, כדי להסגיר את העיר בידו. אפשר רמו להמאורע המסופר כי לחשמני י' ליה כי יהודה הביא במצור את האויבים וביום החמישי התנפלו עשרים מאנשו על החילום אשר על התומת ויפוצו העירה. בספרו ז' כ"ד ולהלן כי בני העיר בתוליה דרשו בחוקה סאת מנהיגים כי נתת העיר ביד הולופורנים כדי שלא ימותו ברעב ובצמא. אפשר רצת לרמוז על מעשה בני בית צור, אשר מסרו את מדינתם לאנשיוכוס עת נכשל יהודה בבית זכריה ע' א' לחשמני ז' מ"ו. מה שהזכיר בתחלת ספרו א' ה' ולהלן ממלחמת מלך אשור נגד אויבו ארשכסד אשר שרצו לנצחנותו של אנשיוכוס הגדול על מלך מצרים אשר מזה ידבר גם דניאל י"א, י"א ולהלן. — ובבחרו כמלך סדי אולי נזכר ממלחמותיו של אנשיוכוס הרשע נגד הפרסים ובאמרו (פ"ד) כי בא ער *Ἐξέδρανα* ע' א' לחשמני ז' א' ולהלן ובי' לחשמני פ' ג' *ἔπειτα δε ἀπὸ τῆς κατ' Ἐξέδρανα*.

² באמת בהעתיקה הרומית י' ה' נאמר כי הביאה אתה י"ן ושמן ולחם וגבינה" (et caseum).

שם סיד, בני נערות דקרום *αὐτοὺς υἱοὶ καρπασίωσ κατεχέρησαν* (או: ילד[ים] ו[נערות])
 כלומר את האויבים וידקרום; לדעתי נאמר בעברית בני[ם] ו[נערות] (או: ילד[ים] ו[נערות])
 כלומר שלא לבר הנברים כי אם גם הילדים הרבים התנסלו על הצר (ע' דרך נחמא
 בתהלים ה' ג' מאותו זמן, מסי עללים וינקים יסרת עוי' . . ע' בסירושני שיש לנסח
 אולי: כפי . .) ושעה היוני וכתב: בני נערות ועי' כי לחשמני טיו, יז' כי הבחורים
 נשלאו רוח גבורה, וילכו על ניקנור למלחמה.